

Kamenná industrie období eneolitu a její možné širší symbolické souvislosti na příkladu obj. 214 z Velkých Přílep

Príspevek je zaměřen na otázky symbolizmu v období eneolitu. Jeho přítomnost je diskutována na příkladu objektu badenské kultury odkrytém na katastru obce Velké Přílepy, okres Praha-západ. Nalezené čepule ze čtyř kamenných srpů, kamenná sekera a osteologický materiál z domácích savců ukazují na tyto aktivity. Se značnou mírou opatrnosti bychom mohli předpokládat jejich souvislost obecně se zemědělskou činností.

■ Josef HLOŽEK

■ Petr MENŠÍK

Katedra archeologie ZČU Plzeň

1. Úvod

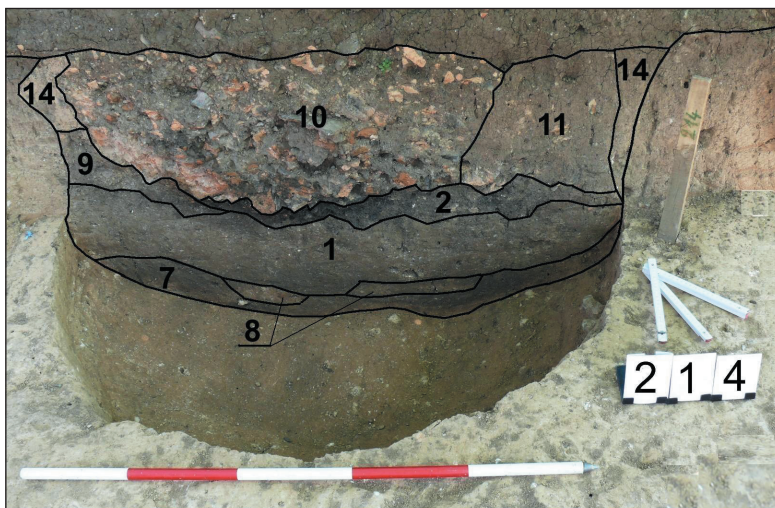
Moderní archeologie dlouhodobě odhaluje a zpřístupňuje prostřednictvím širokého spektra výzkumných a dokumentačních aktivit neobyčejně bohatou pramennou základnu v podobě dochovaných archeologických pramenů, vypovídajících o mnoha aspektech života minulých komunit. S přibývajícími archeologickými daty i díky novému zpracování starších archeologických výzkumů, získáváme neobyčejně cenou možnost dokumentace zaniklých sídlištních struktur, sídelních a pohřebních areálů, mnohdy nadregionálního významu, v rámci kterých se od pravěku koncentrovaly různorodé výrobní a těžební aktivity. Zároveň však neustále přicházíme, aniž bychom si to vždy uvědomovali, do kontaktu s odrazy významného rituálního chování a symbolismu. Ten lidstvo provází od jeho počátku a byl součástí života pravěkého i středověkého člověka prakticky na každém kroku. Připomeňme jen

namátkou např. mnohé výzdobné motivy na keramice, úlohu většiny pravěkých zbraní vyrobených z kamene i bronzu, některé prvky a stavební řešení domů i jiných pravěkých staveb a v neposlední řadě také velmi ustálenou podobu pohřebního ritu či naopak jeho variabilitu. Ve výrazně menším počtu doposud zaznamenaných archeologických situacích pak máme možnost dokumentovat širokým spektrem archeologických transformací postižený odraz dalších možných nenáhodných hlubších nadstavbových jevů a rituálů. S těmito prvky lidského chování se na úrovni archeologických pramenů setkáváme častěji v rámci pohřebních areálů. Méně již pak v okruhu sídlištních situací. V případě sídelních areálů se tyto aspekty tehdejších kultur projevovaly prostřednictvím značně variabilních jevů, z nichž jistě většina není za současné situace uchopitelná archeologickými metodami na úrovni dochovaných pramenů. Z doposud dokumentovaných situací je možné jmenovat např. dětské pohřby pod podlahami pravěkých domů nebo v jejich blízkosti.

Dále poté lidská torza dochovaná v sídlištních objektech, ale i rituální pohřby jedinců uložené v sídlištních objektech rozdílného účelu. Relativně vzácně pak máme možnost nahlédnout prostřednictvím dochovaných archeologických situací do sféry dalších, patrně méně častých (?) či obvyklých (?) rituálů. Poměrně malá četnost těchto situací může být způsobena celou řadou faktorů, počínajících možnou četností sledovaných jevů v rámci pravěkých populací, jejich mnohdy nevýrazným projevem v archeologických pramenech a v neposlední řadě také může být důsledkem archeologických transformací a použité metody výzkumu. Jednou z lokalit, v jejímž prostoru byl odkryt objekt umožňující takovouto interpretaci, je lokalita „Skalka“ nebo „Na Skalce“ na katastru obce Velké Přílepy, okr. Praha-západ.

2. Lokalita „Skalka“

Lokalita se v minulosti dočkala neobyčejně širokého využití, o čemž svědčí celá řada archeologických nálezů datovaných od období neolitu

■ Obr. 1 Profil objektu č. 214 se zvýrazněním jednotlivých vrstev.

(kultura s vypíchanou keramikou), eneolitu (kultura nálevkovitých pohárů, kultura kulovitých amfor a kultura zvoncovitých pohárů), starší a střední doby bronzové (mohylová kultura). Z mladších období pak pochází detektorovým průzkumem zachycená bronzová spona z mladší doby římské s vysokým zachycovačem a kolekce vrcholně středověkých a novověkých mincí.

Neméně zajímavé jsou doklady rituálních aktivit prováděných na lokalitě v jednotlivých obdobích jejího osídlení i jiného využití. Jmenujme například unikátní žárový pohřeb, kdy tělo zemřelého příslušníka kultury zvoncovitých pohárů bylo obloženo s keramickými milodary a spáleno na hranici z dubového dřeva spolu s obilím a několikaměsíčním psím štěnětem přímo v hrobové jámě. Dále je možné zmínit odkryv objektu kultury nálevkovitých pohárů, na jehož dně byly nalezeny zvířecí kosterní pozůstatky dvou nedospělých turů, či významný vícečetný pohřeb sedmi převážně nedospělých lidských jedinců, uložených do mělké prohlubně v částečně dochovaném neolitickém sídlištním souvrství, datovatelný na základě radiokarbonové analýzy do starší až střední doby bronzové. Ze solitérních nalezených artefaktů pak připomeňme, mimo jiné, nález unikátní hliněné plastiky sekeromlatu kultury nálevkovitých pohárů. V případě objektu č. 214, nás jeho interpretace, podobně jako předcházející nálezy, odkazuje do sféry významných a pro pravěkého člověka nezastupitelných nadstavbových jevů, kde mimo jiné sehrály významnou roli kamenné artefakty.

3. Objekt 214

a jeho artefaktní náplň

Archeologický objekt č. 214 (**obr. 1**, **obr. 2**) představuje tzv. sídlištní jámu pravidelného, lehce oválného půdorysu o rozměrech 120 × 130 cm a hloubce 80 cm. Jeho jižní část byla silně narušena skrývkou ornice. Svým charakterem se objekt nikterak nevymykal z rámce běžných zahloubených „jam“ pravěkého stáří. Jako poměrně neobvyklou je však možné hodnotit artefaktovou náplň tohoto objektu i vlastní charakter jeho výplně. K prvotnímu porušení archeologické

situace došlo již při skrývkových pracích, kdy byly významným způsobem narušeny jeho svrchní severní partie až do hloubky 72 cm pod úroveň současného povrchu terénu. Horní, mírně naoranou hranu objektu překrýval drn a hlinitý horizont o mocnosti 30 cm. Pod touto až do současnosti narušovanou vrstvou byla dokumentována svrchní partie již víceméně nenarušené výplně tvořené hnědou písčitou hlínou se značným podílem přepálené mazanice a uhlíků o mocnosti 40 cm (**obr. 1** – vrstva 10). Tato vrstva nasedala na černošedou popelovitou vrstvu se silnou příměsí uhlíků (**obr. 1** – vrstva 2) překrývající nálezově nejbohatší horizont o mocnosti 20–30 cm tvořený světle šedou písčitou hlínou se slabým podílem spráše (**obr. 1** – vrstva 1). Poměrně pravidelné dno objektu překrývala vrstva tmavé šedohnědé písčité hlíny s příměsí drobných uhlíků a fragmentů mazanice (**obr. 1** – vrstva 7), kterou částečně překrývala slabá vrstva zahliněné spráše (**obr. 1** – vrstva 8.).

V severní části výplně objektu byly v hloubce 45 cm pod jeho horní hranou, ve vrstvě č. 1, odkryty společně se zvířecími kostmi čtyři sady srpových čepelí (**obr. 3**). Každá z těchto sad se sestávala ze tří retušovaných čepelí z baltského pazourku. Všechny čepelky vykazují charakteristické „oleštění“ ostří vzniklé jejich používáním v důsledku naleptání povrchu kyselinou křemičitou. Sady čepelí byly uspořádány po dvojicích, což odpovídá uložení dvou párů srpů víceméně rovnoběžně vedle sebe ve směru S–J. Celá situace vznikla uložením čtyř kamenných srpů společně s odpadem tvořeným zvířecími kostmi do již patrně částečně zaplněného objektu. Kromě čtyř kamenných srpů byla ve vrstvě zachycena plochá sekera z amfibolitické břidlice, vykazující obdobně jako nalezené srpové čepelky nemalý stupeň opotřebení. Dále pak celý čerpák badenské kultury (**obr. 4**) s dalšími dvěma neúplnými tvary, odkrytými na rozhraní vrstvy 1 a 2 se samostatnou čepelí z baltského pazourku. Všechny zmíněné artefakty tak byly rozptýleny v rámci horizontu dosahujícího mocnosti 10–12 cm. Již mimo tento horizont byl ve spodních partiích objektu (vrstva 7) zachycen plochý keramický přeslen. Vznik objektu

■ Obr. 2 Výplň objektu č. 214 s kamennými srpy.

■ Obr. 3 Detail kamenných srpů „in situ“ společně se zvířecími kostmi.

■ Obr. 4 Detail jednoho z keramických čerpáků badenské kultury.

byl datován na základě keramického materiálu do období badenské kultury. Na základě výsledků delší dobu trvajícího výzkumu je možné konstatovat, že objekt byl součástí patrně méně rozsáhlého sídelního areálu této kultury, založeného na již dříve intenzivněji osídlené a využívané lokalitě.

Cenné informace o možném charakteru objektu pak přinesla také analýza osteologického materiálu. V souboru byly zaznamenány pouze pozůstatky domácích savců, nejpočetnější byly nálezy taxonu ovce/koza (*Ovis/Capra*), dále byly nalezeny pozůstatky prasete (*Sus domesticus*), tura (*Bos taurus*), koně (*Equus caballus*) a psa (*Canis familiaris*). Nálezy ovce/kozy, prasete a tura pocházely z dospělých i nedospělých jedinců, u koně a psa byly zaznamenány pouze dospělí jedinci. Kostí koně pak patří k nejstarším nálezům tohoto charakteru v ČR. Stopy porcování na kostech nalezeny nebyly. Hojně byly fragmenty s opálením do černa až šeda a v několika případech doběla. Takto přepálené kosti byly vystaveny teplotám přesahujícím 700 °C. Většina kostí patřila, z hlediska masné výtěžnosti, k nejkvalitnější částem zvířecích těl.

Interpretace odkryté archeologické situace je značně komplikovaná a pravděpodobně, i přes veškeré snahy, nepřekročí hranice více či méně pravděpodobné hypotézy. Na základě srovnání se širším spektrem objektů obdobného charakteru z dalších lokalit se však zdá, že poměrně běžný, patrně již částečně zaplněný sídlištní objekt, sehrál jistou roli v rámci obřadu či rituálu, jehož součástí byly minimálně čtyři kamenné srpy, a s největší pravděpodobností také plochá kamenná sekera. Bylo by možné rovněž předpokládat souvislost keramického materiálu zachyceného v této vrstvě s hypotetickými rituálními aktivitami, zvláště jednalo-li se o potenciálně picí nádoby. V souladu s touto interpretací by pak byl rovněž nález většího množství zvířecích kostí pocházejících převážně z hlediska konzumace z kvalitnějších částí zvířecích těl. Spojitost celé výplně objektu, zejména jejích spodních a svrchních partií s hypotetickým rituálem, je pak značně nejednoznačná. Zejména nejspodnější vrstvy výplně objektu by mohly být o něco málo starší než

horizont s kamennými srpy. Přestože účel nebo smysl možného, konkrétně koncipovaného a cíleného rituálního chování nebude patrně již možné objasnit, představuje tento nález, respektive potenciální nálezyvý celek tvořený artefakty s možnou významnou symbolickou funkcí, cennou sondou do oblasti komplikovaných a velmi těžko uchopitelných rituálních nadstavbových jevů, které byly nedílnou součástí života a reality pravěkého člověka.

4. Závěr a diskuse

Lidská společnost je spojena s vytvářením artefaktů, které je možné chápat v mnoha rovinách. Ve většině případů jsou nositelem symbolů, které mohou být na první pohled viditelné nebo naopak částečně či úplně skryté. A to zejména příslušníkům tehdejší či současné společnosti, kteří nejsou obeznámeni s konkrétní symbolikou daných artefaktů. Lidskou společnost je možné do určité míry dělit a strukturovat na základě artefaktů, které sama vytvořila. Na druhou stranu samotné artefakty v některých případech značným způsobem ovlivňují vlastní společnost a její vývoj a strukturu. Je zřejmé, že právě artefakty jsou nositeli symbolů, které se objevovaly v minulosti, je ale možné se s nimi setkat také v současné společnosti. Dnes jsou v některých případech symboly v rámci artefaktů potlačeny na úkor praktické funkce, nemuselo tomu ale být v takové míře v minulých společnostech. Nutnou vlastností artefaktů je jejich intencionalita, která směřuje k tomu, aby artefakt měl nějaký účel. Ten je tedy základem struktury artefaktů. Účel je proto možné rozdělit do tří základních typů, tedy praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu.

Symbolismus v Čechách a také v jejich západním a severním sousedství, se od časného a staršího eneolitu projevuje specifickým souborem systémů, které se vyznačují předmegalitickými a megalitickými hroby, ohrazenými prostory (fortifikacemi), kamennými sekeromlaty a tzv. eneoliticko-bronzovým keramickým komplexem. Tyto vlastnosti jsou spojeny s kultem předků a „rituálním válečnictvím“ a ve společenské oblasti představují zejména nový typ specializace a vlastnictví.

Výše zmíněný jev je možné prezentovat také na příkladu eneolitické broušené industrie, která v mnoha případech sloužila převážně jako symbol. Určité procento těchto předmětů bylo vyrobeno z měkké horniny, která vylučuje praktické využití a pravděpodobně tedy souvisely spíše se symbolickým, kultovním nebo jiným významem. Tento jev je charakteristický zejména pro kulturu se šňůrovou keramikou. Výrazný symbolický a estetický náboj je možné pozorovat také v případech obroušení a konečného opracování artefaktů. Broušené artefakty jsou často vyhlazeny a vyleštěny po celém povrchu, přičemž pro praktické využití postačilo vybrousit pouze ostří. Dokonalé opracování povrchu zvyšovalo prestiž texturně atraktivní suroviny. Symbolický byl v mnoha případech také samotný vzhled a výzdoba broušených artefaktů.

V rámci eneolitu lze pozorovat výraznou sociální stratifikaci, která se projevuje mimo jiné také na základě produkce nepracovních tvarů broušené industrie, především bojových sekeromlatů. Produkty nebyly exkluzivním výrobkem vyhrazeným pouze úzké vedoucí, náčelnické skupině. Jejich sociální funkce hrála roli v rovině odznaků – atributů, vyhrazených příslušníkům širší vrstvy mužů – bojovníků, jejichž společenské postavení symbolizovaly. Dále lze zmínit například samotnou podobu sekeromlatů staršího eneolitu, tvary je možné interpretovat do roviny symbolického použití, artefakty jsou často zdobeny plastickými žebry případně rýhami. Symbolický smysl v případě sekeromlatů ze staršího eneolitu je zvláště také jejich výzdobou.

V českém prostředí se tyto zdobené artefakty vyskytují výjimečně, což ovšem neplatí pro oblast sousedního Německa, kde se vyskytují luxusní formy datované do salzmündské fáze kultury s nálevkovitými poháry s bohatou reliéfní výzdobou. Tyto nálezy se koncentrují zejména v povodí Labe v širším okolí města Halle. Reliéfní výzdoba bývá interpretována jako astronomické symboly související s Měsícem a Venuší. O významu broušené industrie svědčí také hliněné napodobeniny broušené

industrie, které jsou charakteristické pro období staršího a středního eneolitu. Tyto modely byly pravděpodobně taktéž využívány v rituální sféře.

Výrazné rituální chování se však v průběhu eneolitu neobjevuje pouze v prostředí badenské kultury. Podobné rituální kompozice se nacházejí v bretaňských megalitických hrobech, kde pomocí kamených nástrojů znázorňují symbolický pohlavní akt, pravděpodobně oslavující plodivou sílu. Jako výrazný symbolický akt je také možné jednoznačně interpretovat rituální pohřby dobytka vyskytující se v eneolitickém období.

Období konce staršího a starší části středního eneolitu bylo v Čechách zastoupeno badenskou kulturou. I přes to, že je tato kultura vzhledem ke své artefaktové náplni považována za relativně chudou, některé ojedinělé nálezy situace ukazují, že tento pohled není zcela správný. Unikátní hrob z Velvar nalezený v 2. polovině 19. století byl datován do kamýcké fáze badenské kultury. Jedná se o zcela unikátní nálezy ukazující na bohatost temnější kultury a složitost symbolických systémů tehdejších obyvatel. V hrobové skřínce byly uloženy tři pohřby, jeden žárový a dva kostrové. Výbava uložená při pohřbu se sestávala ze čtyř nádob, drobných ozdob ve formě závěsků z lastur středomořské provenience, válcovitých perel z kosti a bílého nebo červeného vápence. Kromě toho hrob obsahoval nejbohatší soubor měděných artefaktů eneolitického stáří z Čech, z nichž vynikal unikátní půlměsíčitý pektorál.

Výše nastíněné příklady ukazují na výrazné prvky symbolizmu, který se v období staršího a středního eneolitu objevuje na širším spektru artefaktů. Jak se však ukazuje, potenciálně nemalý symbolický smysl mohl být minulými komunitami přisuzován i dalším, v tehdejší hmotné kultuře relativně běžným artefaktům. Tyto artefakty, byť se značným symbolickým významem, se nemusely nikterak odlišovat od ostatní běžné produkce. Případem, který poukazuje na možnou nemalou symbolickou funkci i poměrně běžných artefaktů může být právě objekt č. 214 prozkoumaný na

lokalitě „Skalka“ u Velkých Přílepy. Využití srpu jako rituálního artefaktu je však možné vysledovat i mimo eneolitické období. Jedním z dalších příkladů symbolického využití srpu je možné sledovat například v pozdní době bronzové na příkladu nálezů votivního depotu dvou srpů s nevykovaným ostřím z vrcholu kopce Kletečná nacházející se v Českém středohoří. Dle nálezyvých okolností a místa nálezů lze depot interpretovat jako obětinu. Místo nálezů je představitelem tzv. memorií, svědčících o kultu kopců a hor. Z výše uvedených příkladů je možné vyvozovat myšlenku rituálního postavení srpů. Je možné do jisté míry předpokládat jejich souvislost s určitou formou rituálu snad spojeného se zemědělskou činností. Jeho konkrétní podobu a smysl však již dnes není možné přesně rekonstruovat.

Poděkování

Autoři děkují PhDr. Janu Johnovi, Ph.D. a Mgr. Janu Turkovi za věcné připomínky k obsahu příspěvku.

Vznik tohoto článku byl podpořen projektem OPVK Partnerství pro archeologii (CZ.1.07/2.4.00/17.0056), který je spolufinancován z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky.

Literatura

- Daněček, D. 2007: Velké Přílepy I. etapa výstavby komunikací a čtyř rodinných domů (č. př. 9/2006). Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2006, Středočeský vlastivědný sborník 25, 97–98.
- Daněček, D. 2008: Velké Přílepy k.ú. Velké Přílepy okr. Praha – západ. Nálezová zpráva o předstihovém záchranném archeologickém výzkumu na staveništi příjezdové komunikace a tří rodinných domů. Archiv SM V Roztokách u Prahy.
- Daněček, D. 2009: Velké Přílepy k.ú. Velké Přílepy, další etapa výstavby bytových domů (č. př. 12/2008). Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2006, Středočeský vlastivědný sborník 27, 107.
- Daněček, D. – Hložek, J. 2007: Velké Přílepy 2005, liniový výkop (č. př. 6/2006). Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2006, Středočeský vlastivědný sborník 25, 96.
- Daněček, D. – Nový, P. 2007: Velké Přílepy, k.ú. Kamýk u Velkých Přílepy, výstavba garáže autoservisu (č. př. 41/2006). Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2006, Středočeský vlastivědný sborník 25, 110.
- Daněček, D. – Smíšek, K. 2008: Velké Přílepy k.ú. Velké Přílepy, další etapa

- výstavby bytových domů (č. př. 12/2008). Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2006, Středočeský vlastivědný sborník 27, 107.
- Daněček, D. – Smíšek, K. 2008: Velké Přílepy, II. etapa výstavby komunikací a bytových domů (č. př. 8/2007). Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2007, Středočeský vlastivědný sborník 26, 109.
- Daněček, V. – Turek, J. 2000: Symbolické zbraně z měkkých hornin v období kultury se šňůrovou keramikou v Čechách. In: Čech, P. – Dobeš, P. (ed.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most, 255–260.
- Havel, J. 1985: Staroslovanský hrob z Velkých Přílepy, Archeologia Pragensia 6, 167–171.
- Neustupný, E. 1995: The significance of facts. Journal of European Archaeology 3/1, 189–212.
- Neustupný, E. (ed.) – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. 2008: Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit. Praha.
- Průchová, E. 2008: Velké Přílepy. Antropologická zpráva o kosterních nálezech uložená v archivu společnosti ARCHEOCENTRUM – Institut pro archeologii a památkovou péči středních Čech o.p.s.
- Sklenář, K. 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870, 815/1, 266.
- Smrč, Z. – Blažek, J. 2002: Nález bronzových srpů z hory Kletečná (706 m.n.m.) v Českém středohoří. K votivním nálezům z vrcholku kopců a hor. Archeologické rozhledy 54, 791–810.
- Súvová, Z. 2008: Velké Přílepy. Osteologická analýza uložená v archivu společnosti ARCHEOCENTRUM – Institut pro archeologii a památkovou péči středních Čech o.p.s.
- Turek, J. 2007: Počátky válečnictví v eneolitu. Živá archeologie, (R)ekonstrukce a experiment v archeologii 8, 14–18.
- Vojtěchovská, I. 1999: Velké Přílepy k.ú. Velké Přílepy. Nálezová zpráva o předstihovém záchranném archeologickém výzkumu na staveništi příjezdové komunikace a tří rodinných domů. Archiv SM V Roztokách u Prahy.

Summary

This contribution is focused on problems of symbolism in the Eneolithic period. Its presence is discussed in case of feature No. 214 of the Baden culture, which was excavated on the Velké Přílepy village cadastre, Praha-západ district.

Symbolical meaning can be demonstrated in many aspect of the Eneolithic culture. The meaning emerges in various sets of systems which contains also pre-megalithic and megalithic graves, enclosures (fortifications), specific stone battle axes or so called Eneolithic-Bronze Age ceramic complex. Significant symbolism emerges also in period of the Baden culture, although its evidence is rather scarce. Such evidence can be seen in the unique grave recovered in Velvary.

Observed feature of the Baden culture shows marks of a symbolic function as well. Ritual activity can be concluded on base of finds of four stone sickles, stone axe and osteological material of domestic mammals. It is probable that these ritual practices were related to agricultural activities. (translated by Regina Janíková)